

«Du må bare leve med det» – om strukturelle føringer, handlingsrom og strategier blant sesongmigranter i landbruket

Inga Sæther

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

Abstract: Agricultural seasonal labour is associated with long hours, physically demanding work, and low wages, and is mostly performed by labour migrants. The macro structures that shape seasonal migrants' experiences are mostly constructed to fit employers' needs for flexible working hands, and thus contribute to the marginalisation of seasonal migrants. This chapter discusses the ways in which seasonal migrants express their agency by way of resilience, reworking, and resistance within a system of marginalising structures. Based on a qualitative study of seasonal migrants working at a Norwegian fruit and berry farm, I analyse the different ways in which seasonal migrants display agency within the realms of work, social relations, and housing conditions. The analysis shows how resilience at times is used as a coping strategy in day-to-day-life, and at other times as a way of working to improve conditions in the longer run.

Keywords: labour migration, seasonal agriculture, marginalisation, agency, qualitative methods

Innledning¹

Dette kapitlet handler om øst- og sentraleuropeiske arbeidsmigranternes arbeids- og levekår i sesonglandbruket, en sektor som er svært avhengig av utenlandsk arbeidskraft (Augère-Granier, 2021). Mer spesifikt handler det om hvilke erfaringer arbeidsmigrantene gjør seg og hvilke strategier de benytter seg av i møte med arbeid som er fysisk tungt, lavt lønnet, har lav status og er usikkert (De Haas et al., 2020). I hvilken grad tilpasser de seg forholdene, alternativt forsøker å omarbeide dem, eller også gjøre motstand for å bedre sine livsvilkår (Katz, 2004)?

Arbeidsmigranter står i et spesielt spenn: Som *arbeidere* er de svært utsatt for annenrangs behandling og befinner seg på mange måter i det regulerte arbeidslivets randsoner (Rye & O'Reilly, 2020b; Wright & Clibborn, 2019). Blant annet har de jevnt over dårligere kår enn majoritetsbefolkningen når det gjelder lønn, arbeidsoppgaver og bo- og arbeidsforhold (Rye & Scott, 2018; O'Reilly & Rye, 2020). Som *migranter* står de imidlertid i en sterkere posisjon enn for eksempel flyktninger og asylsøkere (De Haas et al., 2020). Arbeidsmigrasjon er i teorien en frivillig form for migrasjon, og arbeidsmigranter fra EU kan i prinsippet komme og gå, uten visumkrav og restriksjoner ved landegrensene (Friberg et al., 2013). Motivasjonen for de fleste er økonomisk; de kommer i hovedsak fordi de tjener bedre her enn i hjemlandet (Rye & O'Reilly, 2020b). Mange arbeidsmigranter er ressurssterke, med høy utdanning og erfaring fra middelklassejobber, slik at deres posisjon i Norge innebærer et fall i status og posisjon sammenlignet med hjemlandet (Rye, 2021). Arbeidsmigrasjon til Norge blir stort sett oppfattet som et gode, både av migrantene selv, fra statlig hold og av arbeidsgiverne (Friberg, 2016), selv om den etablerte trippel-vinn-tankegangen som ligger til grunn for denne oppfattelsen møter motstand i litteraturen (Şerban et al., 2021). På den ene siden befinner arbeidsmigranter seg altså ofte nederst på rangstigen i arbeidslivet, på

1 Takk til Grete Brochmann, Arnfinn H. Midtbøen og REM-gruppa ved ISS, UiO, for gode kommentarer på et tidlig stadium, og til Kamila Fialkowska, Thomas Sætre Jakobsen og Laura Führer for uvurderlig hjelp. Takk også til gruppa Migrasjon og mobilitet ved ISS, NTNU, for et nyttig og hyggelig bokseminar, og til forlaget og fagfellen for konstruktive innspill. Arbeidet er tilknyttet GLARUS (*Global Labour in Rural Societies*) med støtte fra Norges forskningsråd (prosjektnummer 261854).

den andre siden er de relativt privilegerte og ressurssterke. Det er forholdet mellom disse to tilsynelatende motstridende posisjonene som diskuteres i dette kapitlet. Dermed er det behov for perspektiver som tar for seg både strukturene som ligger til grunn for sesongmigranternes posisjon og handlingsrom. Dermed skal vi videre først se på det strukturelle rammeverket som legger føringer for arbeidsmigranternes vilkår, og deretter på hvilke former for handlingsrom de har.

Fenomenet arbeidsmigrasjon har i løpet av de siste årene endret karakter fra å hovedsakelig foregå til byene, til å bli mer jevnt fordelt mellom urbane og rurale områder (Dufty-Jones, 2014; McAreavey & Argent, 2018). Fem millioner internasjonale migranter eller mer er estimert å bo i EUs rurale områder (Natale et al., 2019). En stor andel av arbeidsinnvandringen er sesongbasert og foregår til landbruket (Scott & Rye, 2021). De siste årene har det vært en stadig økende etterspørsel etter utenlandsk arbeidskraft i rural matproduksjon. Innenfor typisk rurale næringer som landbruk og matproduksjon utgjør migrantarbeidere majoriteten (Rye & Scott, 2018; Natale et al., 2019). Også til Norge utgjør arbeidsmigranter den største migrantgruppa (Fafo Østforum, 2022). Helt siden EUs utvidelser østover i 2004 og 2007 har Norge hatt betydelig arbeidsinnvandring fra Øst- og Sentral-Europa (Friberg, 2016). EUs hovedregel om fri ferdsel for arbeidstakere, som Norge er bundet til gjennom EØS-avtalen, gir innbyggere av medlemslandene rett til å reise til andre EU-/EØS-land for å søke arbeid (Friberg et al., 2013). Det har medført et skifte fra lokal til importert arbeidskraft i det norske arbeidsmarkedet. Industrier som bygningsarbeid, omsorgsarbeid, turisme og matproduksjon er nå mer eller mindre avhengig av importert arbeidskraft (Friberg, 2016; Rye & Scott, 2018). Dette ble særlig tydelig og resulterte i en akutt bemanningskrise for flere av disse sektorene da landegrensene ble stengt som følge av covid-19-pandemien i starten av 2020.

Marginaliserende strukturer

Marginalisering av arbeidsmigranter har lenge vært et tema i forskningen (O'Reilly & Rye, 2020; Wright & Clibborn, 2019). Marginalisering defineres gjerne som en prosess hvor individer eller grupper skyves mot

ytterkantene av hele eller deler av samfunnet på bakgrunn av sin identitet, tilhørighet, opprinnelse eller omgivelser (Vasas, 2005). Marginalisering kan forekomme på flere nivå. I denne sammenhengen skal vi snakke om marginaliserende strukturer, altså de globale og nasjonale geopolitiske rammeverk som legger føringer for arbeidsmigranternes arbeids- og hverdagsliv, og som langt på vei regulerer hvilke muligheter og begrensninger de har. Da EU-utvidelsene østover i 2004 drastisk endret det norske arbeidsmarkedet, handlet mye av den norske debatten rundt det nye arbeidslivet om sosial dumping (Friberg et al., 2013). Lenge før EU-utvidelsene tok Piore (1979) i bruk begrepet segmentert arbeidsmarked, som betegner et todelt arbeidsmarked hvor migrantarbeidere blir tildelt plass i et sekundærmarked med lave lønninger og dårlige arbeidsforhold, samtidig som de stenges ute fra et primærmarked hvor jobbene er sikrere og fysisk lettere, hvor lønna er bedre og statusen høyere. Rye og Scott (2018) viser til at migrantarbeidere vanligvis har de minst attraktive og mest avmektige posisjonene i matproduksjonsindustrien, hvor de representerer og behandles som en annen type arbeidstaker enn lokal arbeidskraft. Marginalisering er dermed et viktig begrep for å forstå sammenhengen mellom arbeidsmigrasjon og det sekundære arbeidsmarkedet (Wright & Clibborn, 2019). O'Reilly og Rye (2020) peker på flere marginaliserende strukturer som er viktige for å forstå særtrekene ved arbeidsmigrasjon til Europas rurale industrier. Blant disse er internasjonale avtaler som etableringen av EUs indre marked, som også Norge er bundet til gjennom medlemskap i Schengen og EØS (Friberg et al., 2013). Et annet er industrialiseringen av det europeiske landbruket, hvor gårdsbrukene blir større, men færre, og preges av globalt press. I tillegg kommer økende krav til konkurranse og effektivitet, noe som øker presset på bøndene om å få mest mulig arbeidskraft for lavest mulig utgifter (Geddes & Scott, 2010; Rye & Scott, 2018). Lansbruket har tradisjonelt vært i en særstilling når det gjelder unntak fra lover og regler knyttet til migrasjon og arbeidsforhold, ettersom selvforsyning er en viktig oppgave for myndighetene (Rye & Scott, 2018).

Videre fremhever O'Reilly og Rye (2020) noen faktorer som er mer spesifikke for arbeidsmigrasjon. Blant annet hvordan ulike regelverk

og direktiver som regel er utformet for å møte arbeidsgivernes, og ikke arbeidsmigranternes, behov (Rye & Andrzejewska, 2010; Şerban et al., 2021). I tillegg blir arbeidsmigranternes dårlige arbeids- og boforhold ofte oversett av myndighetene, og regelverket for disse forholdene blir ofte slapt håndhevet (Brovia & Piro, 2021; Rye & Andrzejewska, 2010). At migrantene kommer, bor og arbeider i flokk, samt at de skiftes ut så ofte, kan også være med på å videreføre problematiske aspekter ved arbeidsforholdene (Rye & Scott, 2018).

Indre strukturer kan også legge føringer for væremåter, tenkemåter og handlemåter, i tråd med Bourdieus (1990) begrep om habitus. Indre strukturer kan ta form av en migrasjonshabitus, altså en internalisering av migrasjon som en mulig strategi (O'Reilly, 2012). Med tiden vil en migrasjonsstrøm normaliseres, blant annet viser Stachowski og Fialkowska (2020) til enkelte områder i Polen hvor utmigrasjon har foregått i flere generasjoner. Videre er det ofte slik at aksepten for arbeidsforholdene er stor både blant arbeidsgivere og arbeidsmigranter. Mange migranter er bevisste på at de er marginaliserte i lokalsamfunnet og i arbeidslivet, samtidig som de normaliserer forholdene de lever under, og internaliserer oppfatningen av at arbeidet er hardt og livet utfordrende (O'Reilly & Rye, 2020).

I tillegg til strukturelle rammer kan også vi ta i betraktning noen tidsmessige dimensjoner ved sesongmigrasjon – altså se sesongmigranternes strategier i lys av deres relasjon til tid. O'Reilly og Scott (2022) drar veksler på Rosas (2013) inndeling i daglig tid, lengre tid og historisk tid, og analyserer den fenomenologiske forståelsen av tid innenfor sesongarbeid i landbruket. Daglig tid forklares med den tiden hvor personer lever sine liv, altså et tidsperspektiv som er akkurat nå, syklisk og repetitivt. For sesongmigranter og arbeidsgivere kommer det frem i forståelsen av gårdsarbeid som midlertidig og fleksibelt. Samtidig har man også et lengre tidsperspektiv med et øye på fremtiden. Sesongmigranter tenker på fremtiden og forsøker å planlegge den samtidig som daglig tid utspiller seg. Den tredje tidsforståelsen innebærer at man i tillegg har bevissthet om historisk tid og hvordan ting var, eller hvordan man forestiller seg at ting var.

Handlingsrom

Hvilket handlingsrom opplever sesongmigranter at de har, innenfor den globale, nasjonale og lokale strukturelle konteksten de befinner seg i? Handlingsrom er nært beslektet med *agens*, et av sosiologiens klassiske begreper. Emirbayer og Mische (1998, s. 970) definerer agens som «det tidsmessig konstruerte engasjement hos aktører i ulike strukturelle miljøer – handlingens tidsrelasjonelle kontekster – som gjennom samspillet mellom vane, fantasi og dømmekraft både reproducerer og transformerer disse strukturene, som en respons på utfordringer som oppstår i ulike situasjoner» (min oversettelse). Denne litt romstore definisjonen snevrer vi inn til å handle om handlingsrommet arbeidsmigranter har, eller føler at de har, til å på ulike vis påvirke og forme sin egen hverdag og situasjon.

Agensbegrepet, som vi her baserer vår forståelse av handlingsrom på, har blitt kritisert for å være for vagt og favne for bredt (Coe & Jordhus-Lier, 2011). Innenfor konteksten av sesongmigranter skal vi derfor konkretisere begrepet ved å se på det i lys av Katz' (2004) inndeling i *tilpasning*, *omarbeiding* og *motstand* (min oversettelse; fra engelsk *resilience*, *reworking and resistance*). Tilpasning handler om å finne måter å holde ut på, altså strategier som individer og grupper tar i bruk for å tilpasse seg forholdene slik de er, og ikke for å endre de sosiale relasjonene eller de materielle forutsetningene som ligger til grunn. Eksempler på dette kan være at man justerer egne forventninger, leter etter rasjonelle grunner til at forholdene er slik de er, eller mobiliserer nettverk og sosial støtte. Omarbeiding på sin side viser til de strategier og forhandlinger som personer og grupper tyr til for å forsøke å forbedre forholdene, enten det er forhandlinger om lønn og arbeidsvilkår, at man ser seg om etter en bedre jobb eller man jobber mot å oppnå forfremmelser, opprykk eller andre former for posisjonering. Omarbeiding handler i stor grad om å forbedre sin posisjon innenfor et system, heller enn å gjøre endringer i selve systemet. Motstand, derimot, handler om å utfordre systemet, omforme strukturene og endre maktrelasjonene, snarere enn å tilpasse seg dem eller å posisjonere seg innenfor dem. Katz (2004) påpeker at det ikke er vanntette skott mellom tilpasning, omarbeiding og motstand, snarere kan de bygge på hverandre. For eksempel kan tilpasning være en strategi for å omarbeide og forbedre sin posisjon på et senere tidspunkt. Også motstand må noen ganger bygges

opp nedenfra og over tid, via tilpasning eller omarbeiding. Videre er det ikke slik at tilpasning eller omarbeiding må være bevisst eller vellykket (Rogaly, 2009). For denne analysens del er intensjonen å vise frem noe av bredden og spennet i handlingsrommet som finnes.

Metode

Det empiriske grunnlaget for analysen er et etnografisk feltarbeid og semistrukturerte kvalitative intervju, gjennomført i årene 2017–2020 i en norsk landbrukskommune. Kommunen, som har et innbyggertall på rundt 25 000, har en omfattende historikk med både frukt- og bærproduksjon og innleie av utenlandsk arbeidskraft. I de senere år har bøndene i området hyret inn rundt 1 500 migrantarbeidere i plukkesesongen. Arbeidsmigrasjon i landbruket dreier seg stort sett om sesongarbeid. Mange gårder har en liten stab som jobber året rundt med vedlikehold og forberedelser, men det store flertallet av arbeidsmigranter ankommer på våren og reiser igjen på høsten. Inkludert i feltarbeidet er tre sammenhengende uker med deltakende observasjon på en frukt- og bærgård under innhøstingsperioden i 2018, samt flere kortere besøk spredd over tre år på flere gårder, på kontorene til ulike lokale aktører, på sesongmigranternes brakkerigger og i fast bosatte migranternes hjem. Feltarbeidet besto av bærplukking, pakking, observasjoner, lunsjer og uformelle samtaler. I tillegg gjennomførte jeg tjue intervju, med henholdsvis tretten sesongmigranter, tre permanent bosatte arbeidsmigranter og fire bønder. Intervjuene med fastboende ble gjennomført på norsk, intervjuene med sesongmigrantene foregikk på engelsk, og sitatene i dette kapitlet er oversatt til norsk av meg. Alle intervjuene ble tatt opp med lydopptaker og transkribert ordrett. Intervjuene med fastboende foregikk enten hjemme ved informantenes kjøkkenbord, eller på kontorene deres, og ved et par tilfeller utendørs på gården. Intervjuene med sesongmigranter foregikk enten i lånte kontorlokaler på gården, utendørs på gården, eller inne på / utendørs ved brakkeriggene hvor arbeidsmigrantene var midlertidig bosatt.

Det er intervjuene med sesongmigranter som utgjør hovedgrunnlaget for analysen i dette kapitlet, selv om innsikter fra feltarbeidet og de

øvrige intervjuene spiller en viktig rolle. Intervjuene var løst strukturert inn i fortid, nåtid og fremtid, slik at både bakgrunn, hverdagen i Norge og fremtidsplaner ble dekket. Blant temaer som ble tatt opp var migrasjonsmotiver, arbeids- og utdanningsbakgrunn, familiens migrasjonshistorikk, arbeidshverdag, boforhold og sosiale relasjoner både i Norge og i hjemlandet. I tillegg snakket vi om fremtidsplaner, både kortsiktige og langsiktige, ønsket utfall av oppholdet og refleksjoner rundt egen situasjon spesielt og situasjonen for arbeidsinnvandring generelt. Tonen i intervjuene var jevnt over åpen, avslappet og god, antakelig preget av at informantene og jeg på intervjutidspunktet allerede hadde lagt bak oss et par uker med bærplukking og småprat sammen. Dermed hadde vi allerede opprettet et visst bekjentskap og lært litt om hverandres bakgrunn, interesser og humor, vi hadde mange knagger å hekte samtalen på fra tidligere samtaler, og vi hadde felles referanser til gården, arbeidsgiveren, de andre personene i plukkelaget, arbeidsoppgavene og lokalsamfunnet rundt. I analysearbeidet kategoriserte jeg intervjumaterialet etter ulike former for handlingsrom, både i form av handlinger og holdninger, normative vurderinger og refleksjoner.

Analyse

I analysen skal vi se på tre områder av sesongmigranternes hverdagsliv i landbruket hvor spennet mellom marginalisering og agens trer frem: i arbeidshverdagen, i sosiale relasjoner og i boligsituasjonen på arbeidsteden. Det er mye overlapp mellom disse områdene – bolig, for eksempel, inngår naturligvis i både arbeidsliv og sosialt liv for sesongmigranter som bor sammen på arbeidsplassen, men det er også områder som belyser ulike former for handlingsrom.

Arbeid

Arbeidsdagen for sesongmigrantene på gården starter som regel tidlig og slutter sent. For de fleste innebærer det å stå opp i sekstiden på morgenen, spise frokost og gå sammen det korte stykket fra brakkene bort til feltet hvor de skal jobbe. På gården foregår noe av produksjonen på friland

og noe i tunneler, og de ulike feltene er spredt utover et større område. Som regel har sesongmigrantene fått beskjed fra arbeidslederen kvelden før om de skal pakke eller plukke denne dagen, hvor de skal jobbe og kanskje hvor lenge. Men innhøstingsarbeid er uforutsigbart, og det kan komme endringer på kort varsel som følge av for eksempel værøst, ordretilgang eller sykdom. Ikke sjelden kommer det derfor kontrabeskjed fra bonden til arbeidslederen og fra arbeidslederen til arbeidslaget i løpet av dagen, noe som medfører endringer i de oppsatte arbeidsoppgavene eller i forventet arbeidstid. Selve arbeidsdagen består som regel av en lang morgenøkt med plukking frem til lunsj. Arbeidslagene plukker, veier, stabler, henter ny emballasje og plukker videre. Arbeidsledere kvalitetskontrollerer etter kundens og arbeidsgiverens standarder. I lunsjpausen drar plukkere til brakkene, lager varmmat, spiser og slapper av litt før de går eller kjører tilbake til feltet. Noen ganger er det endringer i behovene og påfølgende omrokeringer i arbeidslaget – for eksempel trengs det flere på pakking og færre på plukking om det hoper seg opp på pakkelageret i løpet av dagen. Ofte blir det en kaffepause ute i feltet under ettermiddagsøkten. Mot ettermiddag eller tidlig kveld, når plukkingen nærmer seg slutten, forsvinner flere til pakking. Når dagens volum er ferdig pakket og emballert legger sjåførene ut på dagens siste tur, eller varene blir kjørt på kjølelager til utkjøring tidlig neste morgen. Intensiteten og lengden på arbeidsdagen varierer etter hvor man er i sesongen, men i høysesongen i juli og august er det ikke uvanlig med 12–15 timer lange dager.

For de fleste sesongmigrantene er det økonomi som er hovedårsaken til at de kommer til gården for å jobbe, ofte i kombinasjon med ønsket om enkelt og ukomplisert arbeid. De fleste har planer eller ønsker for livet i hjemlandet som de vil realisere ved hjelp av lønn fra sesongarbeid, som for eksempel reiser, bilkjøp, hus, utdanning, bryllup eller å forsørge familien. En informant som har jobbet på gården i fem sesonger forteller at «alt er bare ordnet, du bare kommer, jobber, bryr deg ikke om noe, og så drar du tilbake til Polen». De fleste sesongmigranter er klar over at de kommer dårligere ut enn lokalbefolkningen i både lønn og arbeidsforhold, og tilpasser seg en arbeidshverdag med tungt arbeid og lave lønninger fordi arbeidsforholdet er midlertidig og ukomplisert, og fordi lønnsnivået er høyt sammenlignet med hjemlandet.

Sesongmigrantene har flere strategier for å få tiden til å gå og ikke kjede seg. Noen ganger er det musikk, småprat, vitsing, sang, roping og latter som preger stemningen i plukkelaget, andre ganger er det mer stille og ettertenksomt. Under feltarbeidet, halvveis i en lang, varm dag med bærplukking hvor praten hadde dødd ut, bemerket min polske sidemann at «vi må jo snakke og synge litt, ellers er vi bare roboter som gjør robotarbeid». En annen informant vektlegger sammenhengen mellom arbeids- evne og samhold:

Informant: Hvis det er dårlig stemning så vil du jo ikke jobbe. Hvorfor skulle du ville det? I vårt arbeidslag er det god stemning. Det hjelper masse. Å jobbe med noen du liker, du føler deg bra, du kjenner dem og stoler på dem. Når arbeidet er hardt må du kunne ha det gøy. [...] Hvis du har problemer på gården så er det vanskelig å fungere. (Polsk mann, i førtiårene, sesongarbeider)

Som eksemplene over viser, finner sesongmigrantene forskjellige måter å gjøre det beste ut av situasjonen på. Underholdning og kameratskap har både en egenverdi og en instrumentell verdi, og er strategier for å holde ut heller enn strategier for å forbedre forholdene.

Det er jevnt over lavt sykefravær blant sesongmigrantene. De fleste har hørt om tilfeller av ulykker eller sykdom, men få har opplevd det selv. Sesongmigranter har som regel ikke opparbeidet rett til sykelønn. Hvis sykdom eller skade hindrer dem i å jobbe står de dermed uten inntekt. På spørsmål om hva de ville gjort om de ble ute av stand til å arbeide, mener de fleste informantene at de ville returnert til hjemlandet. I tillegg er organisasjonsgraden blant sesongarbeidere lav (O'Reilly & Rye, 2020), blant annet fordi kriteriene for og fordelene med medlemskap i fagforeningene er utarbeidet med tanke på helårsarbeid, ikke sesongarbeid. Mange informanter forteller om tidligere arbeidssteder, både i Norge og i andre land, som de forlot på grunn av misnøye med arbeidsoppgaver eller lønnsnivå. Disse stedene blir gjerne sammenligningsgrunnlag når de snakker om forholdene her og nå. En informant mener at arbeidsforholdene for bærplukking er bedre enn da hun pakket salat i Tyskland, en annen påpeker at eplehøsten i nabofylket var mye tyngre. Sesongmigrasjon kjennetegnes av høy geografisk mobilitet og løs tilknytning til arbeidsmarkedet

og -stedet, så bytte av arbeidssted er for mange en nærliggende omarbeidingsstrategi i møte med forhold hvor det er vanskelig å tilpasse seg.

En del av sesongmigrantene har jobbet i flere sesonger på gården, men det er jevnt over mye gjennomtrekk i staben. Arbeidsgiverne anslår at rundt tretti til førti prosent av sesongarbeiderne skiftes ut fra en sesong til neste. For å holde på arbeiderne er mange arbeidsgivere villige til å gi mer ansvar eller flere arbeidsoppgaver, som for eksempel arbeidslederansvar, forefallende gårdsarbeid utenom sesongen, kjøring og reparasjoner. Med nye ansvarsområder tilkommer gjerne bedre boforhold, lengre arbeidsperioder og høyere lønn. Blant sesongmigrantene som ikke har studier eller jobb i hjemlandet som venter etter plukkesesongen er det derfor mange som er villige til å returnere og utføre tunge og monotone oppgaver for å komme i posisjon til å forhandle med arbeidsgiver om dette. Vi kan dermed tolke mye av tilpasningen blant sesongmigrantene som en form for omarbeiding på lengre sikt, hvor målet er en forbedring på områder som lønn, arbeidsforhold eller boforhold. Imidlertid er det ikke alltid slik at sesongmigrantene er villige til å tilpasse seg, som illustrert av informanten under:

Informant: Det var folk her som kom hvert år, og det er sant at de dro hjem, de hadde denne livsstilen hvor de dro og jobbet utenlands, vet du. De fleste var litt eldre folk som pleide å komme hit mange år på rad. [...] Sannheten er at mange av disse folkene som pleide å komme hit, de vil ikke komme hit mer. Fordi de kom hit og ble fortalt at det ikke var noe arbeid til dem. [...] Og når folk blir sendt hjem en gang, så kommer de ikke tilbake neste år. De tar ikke kontakt mer. (Polsk kvinne, 23, sesongarbeider)

Bakgrunnen for dette utsagnet er at flere sesongmigranter ble sendt hjem tidlig i sesongen på grunn av overbemanning. Innhøstingsarbeid kan være uforutsigbart, for eksempel kan frukt og bær bråmodne og kreve mange plukkere i en kort, men intensiv periode, eller modningen kan komme senere enn forventet og kreve færre plukkere, men i en lengre periode. De fleste frukt- og bærbonder driver med små marginer og har behov for en viss fleksibilitet i bemanningen, ettersom de sjelden har anledning eller økonomi til å la arbeidere gå uten arbeidsoppgaver. Dermed fikk denne gruppa kortere sesong og mindre inntjening enn

forespeilet. Ifølge informanten reagerte mange med å erklære at de ikke var interessert i å komme tilbake neste sesong.

Sosiale relasjoner

Arbeidsmigrantene forlater den hjemlige sosiale konteksten for å jobbe og bo en periode på et sted hvor man ikke kjenner så mange, noe som innebærer en språklig, kulturell og sosial omveltning (se blant annet kapittel 5 i denne boken). For sesongmigranter til landbruket er det også sånn at denne perioden er relativt hektisk og kortvarig. I tillegg foregår arbeidet i en forholdsvis isolert rural kontekst, og i en økonomisk kontekst hvor sesongmigrantene ikke er villige til å ha store utgifter til fritidsaktiviteter. Disse faktorene legger grunnlaget for at sesongmigrasjon kan være en sosial påkjenning. Sesongmigrantenes sosiale relasjoner danner komplekse mønstre på tvers av landegrensener, nasjonaliteter og bakgrunn. Noen ankommer med familiemedlemmer, kjærester eller venner. De fleste forholder seg til sosiale og familiære relasjoner i hjemlandet. Mange får nye venner underveis i oppholdet, og informantene forteller at de de drar på dagsturer, lager mat og fester sammen. Enkelte har reist utenlands for å jobbe i mange år, og har et etablert mønster med familie i hjemlandet og sesongarbeid i Norge. Informanten under har reist mellom Norge og Polen i femten år, og har kone og barn i Polen. Han og familien har tilpasset seg et liv hvor han er borte store deler av tiden. De er enige om at det er den beste strategien for dem økonomisk sett, selv om det er en livsstil som noen ganger tærer på:

Informant: Det som er viktig for meg er familien i Polen. [...] Hvis det er noe galt, hvis kona mi eller guttene er syke eller noe, så føler jeg meg dårlig også. Og det er vanskeligere å være her hvis det er noe galt med familien. Hvis de har det bra så føler jeg meg sterkere. (Polsk mann, i førtiårene, sesongarbeider)

Mens mange aktivt rekrutterer fra sin egen krets, skiller andre mellom venner hjemmefra og venner på jobben. Informanten under trekker opp tydelige grenser mellom relasjoner som oppstår på arbeidsplassen og allerede eksisterende relasjoner hjemmefra:

- Intervjuer: Har du noen av dine polske venner hjemmefra her?
- Informant: Her? Nei, jeg vil ikke ha vennene mine her. Fordi når jeg jobber så vet jeg at jeg jobber bra, men jeg vet ikke hvordan vennene mine ville gjort det her. Hva om det er for tungt for dem? Jeg vil ikke måtte tenke på det. (Polsk kvinne, 24, sesongarbeider)

Selv om rekruttering av venner og bekjente er en strategi som fungerer for mange, har den også sine fallgruver, som for eksempel at man kan risikere å bli assosiert med personer som ikke fungerer jobbmessig eller sosialt. Informanten vil derfor heller innlede nye bekjentskaper blant de andre sesongarbeiderne på gården. For mange dyrkes kontakten med hjemlandet litt avhengig av hvor lenge man skal bli, og det samme gjelder det å innlede nye bekjentskaper. En informant påpeker at «fordi vi er her i bare noen måneder [...] så kan vi overleve uten nære relasjoner her». Det midlertidige aspektet ved sesongarbeid bidrar dermed til at sesongmigrantene tilpasser seg den sosiale konteksten de kommer til, som en slags sosial unntakstilstand. De fokuserer på å gjøre det beste ut av situasjonen, enten ved å holde kontakten med de der hjemme eller danne nye bekjentskaper på stedet.

Nye bekjentskaper er imidlertid ikke alltid friksjonsfritt. Flere av informantene forteller om uenigheter innad i eller mellom plukkelagene. Konflikter kan oppstå på grunn av oppfatninger om ulik behandling, hvor noen får fordeler fra arbeidsgiver eller har makt til å gi fordeler til sine venner, eller det kan dreie seg om uenigheter i lederstil og arbeidsetikk. Familier eller grupper blir trukket inn i konflikter mellom enkeltpersoner, og det blir vanskelig for de andre i gruppa å forholde seg nøytral. Flere informanter refererer til et tilfelle hvor et helt plukkelag gikk sammen om å klage til arbeidsgiver på en person fra et annet plukkelag, og stilte et ultimatum hvor kravet var at denne ene personen måtte sendes hjem, ellers ville de alle dra.

- Informant: Det er en jente her, vi har problemer med henne hele tiden. Alle har problemer med henne. Hun går til [bonden] hele tiden, hun gjør så mye rart, så vi gikk [til bonden] som en gruppe. [...] Så vi gikk i en stor gruppe dit, og så sa vi at vi vil ikke ha henne her. Men [bonden] sa at hun er da flink, men vi sa at hun er ikke

flink. Vi vil ikke ha henne her. [...] Vi snakket med [bonden], og vi sa at dette går ikke, folk vil ikke jobbe med henne. [...] Han har ikke noe valg. Hun drar, alle vi andre blir. Men hvis hun blir, drar alle vi andre. (Polsk kvinne, 24, sesongarbeider)

Dette kravet fra sesongmigrantene resulterte i noen kompromisser og justeringer, som tilsynelatende gikk på tvers av generelle spilleregler om avskjed i norsk arbeidsliv. Dette ville ikke kommet i stand uten den samlede innsatsen fra sesongmigrantene, og er et tydelig eksempel på hvordan strategier om tilpasning ble lagt til side til fordel for omarbeiding.

Bolig

Denne relative isolasjonen blir ytterligere forsterket av boligforholdene. Boligstrukturen i rurale samfunn kjennetegnes ved at den er spredt utover større områder, og i motsetning til i store byer er det sjelden kapasitet til å tilby privat utleie til mange sesongmigranter. Den praktiske løsningen blir ofte at migrantene bor der hvor arbeidsgiveren/bonden tilbyr husvære. Dermed er sesongmigranter ofte bosatt sammen, nært arbeidsstedet, relativt segregert fra lokalbefolkningen og det øvrige lokalsamfunnet (Andrzejewska & Rye, 2012). Boligsituasjonen for sesongmigrantene i denne studien er forholdsvis representativ i så måte. Boligforholdene er forskriftsmessige, men av enkel standard, oppført for å huse sesongmigranter i sommerhalvåret. Sesongmigrantene bor i brakkerigger på et tun i gåavstand fra gården, hvor flere brakker er bygget sammen til enheter med en kapasitet på rundt tretti personer. Hver enhet har felles bad, kjøkken og oppholdsrom. De fleste soverommene er beregnet på to personer. Sesongmigrantene kan sjelden velge ut fra egne preferanser for bosted og boligstandard, og boligforholdene er tett knyttet opp mot arbeidsforholdene. For informanten under er dette merkbart i hverdagen, og han erkjenner at boligforholdene byr på utfordringer. Han konkluderer med en viss resignasjon, ved å understreke at det verken er en livstruende eller permanent ordning.

Informant: Det minner om studentboliger, det er ganske likt. Selve stedet og mengden folk, du våkner om morgenen og kommer ut av

rommet ditt og ser denne gjengen med folk og bare aaahhh. De bare lager kaffe, lager mat, der hvor DU vil lage kaffe og mat, de tar plass, og de vil prate sånn morgenprat, vet du. Det kan være at det er problemer med ulikhetene mellom folk, men i sånne store grupper vil det alltid være noen som, ja jeg vet ikke. Som ikke kan spyle ned i do ordentlig, eller noe. [...] Så sånne ting er bare, hvordan skal jeg si det? Du må bare leve med det, det er en del av livet, av å overleve, av å samarbeide, man må jo finne ut av det på en måte. Men det er jo ikke noe livstruende akkurat [...] det er ikke en permanent ordning, så jeg bryr meg ikke. (Polsk mann, 27, sesongarbeider)

For informanten over fremstår boligforholdene som ganske urokkelige strukturer, hvor han har lite annet valg enn å ta dem for det de er og tilpasse seg. Det er en strategi mange benytter seg av i tilfeller hvor boligforholdene er vanskelige, men ikke akutt vanskelige. Informanten under fokuserer mindre på den generelle trangboddheten og mer på noen spesifikke relasjonelle utfordringer. Hun har måttet ty til mer konkrete omarbeidingsstrategier for å kunne bo i brakkerigg med de andre sesongmigrantene:

Informant: I huset hvor vi bor er det for mye dårlig stemning noen ganger. Det er et oppholdsrom, med kjøkken og stue, men det er dårlig stemning der. [...] Jeg vil ikke være der. [Det er] en gruppe folk der som jeg ikke har lyst til å snakke så mye med. Jeg prøver å unngå dem. Vi har ikke de samme interessene. Jeg slapper heller av andre steder. De bare skaper sånne situasjoner, vi har hatt noen situasjoner her på gården hvor vi ikke ... hvor vi kranglet. Jeg vil ikke være med dem. [...]

Intervjuer: Og da går du til det andre huset?

Informant: Ja, eller til rommet mitt. Eller jeg er med andre folk utendørs. (Polsk kvinne, 23, sesongarbeider)

Generelt er det sånn at informantene fremhever mange positive aspekter ved at arbeidsgiver ordner bolig – det er billig, enkelt og ukomplisert. De negative aspektene, som tomannsrom og enkel standard, dårlig ventilasjon og det at man ikke bestemmer hvem man bor med, godtas

ofte fordi det er utenom normalen. Som en informant sier: «Jeg har jo en ordentlig leilighet hjemme.» For mange sesongmigranter er det et poeng i å bo så billig som mulig, ettersom motivasjonen er å spare penger. Gjennomgangstonen blant informantene tyder på at selv i de tilfellene hvor de materielle eller sosiale forholdene blir en utfordring, så tyr de fleste til fortellingen om at i det minste er dette en midlertidig og ekstraordinær boligsituasjon, og at standarden for det «normale livet» hjemme er noe helt annet. Dermed fremstår tilpasning som det beste alternativet for mange.

Avslutning

Så langt har vi sett på de strukturelle rammene som legger føringer for sesongmigrantenes handlingsrom, og hvordan de benytter dette handlingsrommet når det kommer til arbeid, sosiale relasjoner og boligforhold. EUs åpne grenser, industrialiseringen av landbruket og den sesongbetonte organiseringen av arbeidet er strukturer som former betingelsene som sesongmigranter lever og jobber under. Disse betingelsene åpner for muligheter, blant annet ved at sesongmigrantene står fritt til å ta jobber i EU- og EØS-land med et minimum av formaliteter og papirarbeid. Mange benytter anledningen til å ta på seg sesongarbeid mens de har sommerferie fra hjemlandets jobb eller studier, mens andre følger sesongene til ulike land og plukker bær i ett land, epler i et annet og kål i et tredje. Imidlertid er det også slik at arbeidsmigranter befolker de tyngste, mest lavtlønnede og prekære delene av arbeidslivet (Rye & Scott, 2018). Som vi så tidligere er regelverkene for arbeidsmigrasjon gjennomgående utformet for å dekke arbeidsgivernes behov. Fra analysen ser vi at i praksis vil det blant annet si at arbeidsgivere kan hyre inn sesongmigranter for sesongen og sende dem hjem før sesongslutt om nødvendig, uten at sesongmigrantene blir kompensert for dette. Det at arbeid i landbruket er sesongbasert og ustabilt brukes for eksempel som et argument for at arbeidsforholdene også må være det (Geddes & Scott, 2010; Scott & Rye, 2021). Analysen viser også hvordan de indre strukturene virker inn på sesongmigrantenes forståelse av egen situasjon, hvor de er bevisst den marginaliserte posisjonen de er i, men langt på vei normaliserer og

aksepterer forholdene. Avslutningsvis skal vi se på hvordan vi kan forstå sesongmigrantenes tilpasning, omarbeiding og motstand i lys av de tidsmessige og stedsmessige dimensjonene som også er med på å strukturere deres hverdag.

Tilpasning, omarbeiding og motstand

Jevnt over ser vi at informantene benytter seg av det handlingsrommet de oppfatter at de har, og at de er strategiske med tanke på å ta valg og grep i egne liv og i egen tilværelse. Som regel innebærer det ulike former for tilpasning. Innenfor konteksten av arbeid innebærer det for eksempel å fokusere på at det er ukomplisert og at inntjeningen er god, eller på å holde stemningen oppe i løpet av arbeidsdagen. Tilpasning til den sosiale omveltningen forbundet med sesongarbeid kan for eksempel innebære å danne nye bekjentskaper der man er, eller se på adskillelsen fra familie og venner som en del av en økonomisk strategi. Boligforholdene kan også tære på, men tilpasning her innebærer stort sett å fokusere på at det er midlertidig og forholdsvis billig, og at det er praktisk å bo nær arbeidsstedet. Et viktig poeng her er at forutsetningen for tilpasning er at situasjonen ikke er uholdbar. Tilpasning innebærer at sesongmigrantene har vurdert sin egen situasjon og konkludert med at selv om forholdene ikke er ideelle, så er de til å holde ut, vurdert opp mot alternativer som kanskje fremstår som uoppnåelige eller upraktiske. Tilpasning er altså ikke synonymt med håpløshet eller hjelpeløshet, men en strategi mange tar i bruk for å oppnå sine mål. Det å reise fra en geografisk og økonomisk kontekst til en annen kan i seg selv ses på som en form for handlingsrom, for eksempel når sesongmigranter sender penger hjem og dermed har inntekten i et land med høye lønninger og kostnader, og utgiftene i et land med lave lønninger og kostnader (Rye & Scott, 2018).

Hvis sesongmigrantene vurderer tilpasning som utilstrekkelig, er omarbeiding neste alternativ. Geografisk mobilitet som strategi er naturligvis utgangspunktet for sesongmigrasjon, men det kan også være en gjentakende omarbeidingsstrategi. Videre har sesongmigranter som regel en løs tilknytning til arbeidsplassen, og dermed lav terskel for å søke lykken andre steder. Alberti (2014) viser hvordan arbeidsmigranter

benytter seg av transnasjonale *exit powers* ved å slutte i uholdbare jobber, og dermed trosse arbeidsgivernes antakelse om at migrantarbeidere godtar dårlige lønns- og arbeidsforhold. På lengre sikt, hvis omfanget er stort nok, kan dermed individuelle former for omarbeiding (forlate jobben for å se etter bedre muligheter andre steder) i teorien utgjøre en form for motstand som tvinger frem strukturelle endringer nedenfra. Som analysen viser kan omarbeiding innebære å bytte arbeidssted, men kan også innebære små grep som tilbaketrekning fra vanskelige boforhold, eller større grep hvor sesongmigranter går sammen om å kreve endringer i arbeidsstokken av arbeidsgiver.

Direkte motstand blant arbeidsinnvandrere, i form av bevisste og organiserte handlinger som er ment å skulle medføre varig systemendring, er dokumentert i flere tilfeller i litteraturen (Corrado et al., 2017; Rogaly, 2009, 2021). Slike tilfeller er ikke lett å finne innenfor konteksten av arbeidsmigrasjon til det norske landbruket i dag (Coe & Jordhus-Lier, 2011; Rye & Scott, 2018). Det er heller ikke en ofte brukt strategi blant sesongmigrantere i denne konteksten. Migranternes handlekraft i form av tilpasning og omarbeiding har som oftest begrenset virkning i varighet og utbredelse. I sesongarbeid i landbruket tenker arbeidsmigranter som oftest kortsiktig inntjening ved hjelp av midlertidig og sirkulær migrasjon, og ikke langsiktig karriere eller muligheter for forfremmelser. De anvender handlingsrommet de har til å enten tilpasse seg situasjonen eller til å ta grep for å forbedre de arbeidsmessige, sosiale eller materielle forholdene. Sesongmigrantere har som regel som ambisjon å få mest mulig ut av dette ene oppholdet, ikke å sette i gang strukturelle endringer. Det har de heller ikke noen større grunn til å anta at de er i stand til, all den tid de marginaliserende strukturene fremstår som konstante og urokkelige. Dermed fokuserer migrantene på å navigere innenfor rammene som settes av disse strukturene.

Tid og sted

Sesongmigranternes handlingsrom må forstås som formet av strukturelle rammer, men også i sammenheng med stedlige og tidsmessige dimensjoner. De tidsmessige dimensjonene er viktige fordi tilpasning til forholdene her og nå har alt å gjøre med omarbeiding av fremtidige forhold.

Inndelingen i daglig tid og lengre tid (O'Reilly & Scott, 2022) tydeliggjør sesongmigranternes strategi om å tilpasse seg her og nå fordi det åpner for økt handlingsrom i fremtiden, en form for utsatt tilfredsstillelse av økonomiske så vel som arbeidsmessige, sosiale og boligmessige behov. Når sesongmigranter tilsynelatende trekker på skuldrene av at de står i fysisk hardt, repetitivt og lavtlønnet arbeid som de ofte er overkvalifisert for, at de reiser fra familie og venner og samtidig er sosialt marginalisert i lokalmiljøet hvor de jobber, og at de tilbys substandard boligforhold, handler det ikke om likegyldighet overfor disse forholdene, men om tilpasning som en strategi for å få det bedre i fremtiden. Det innsnevrede handlingsrommet innenfor den fenomenologiske forståelsen av daglig tid trumfes dermed av forventningen om økt handlingsrom innenfor forståelsen av lengre tid. Å akseptere forholdene slik de er, innenfor forståelsen av daglig tid, handler dermed på den ene siden om de strukturelle begrensninger man oppfatter at man har, og på den andre siden om at tilpasning på kort sikt kan føre til et større handlingsrom på lengre sikt.

Denne tidsmessige dimensjonen har nær sammenheng med en stedsmessig dimensjon. Sesongmigranter inngår i komplekse transnasjonale relasjoner, som innebærer at de lever sine liv i en transnasjonal samtidighet (Hedberg, 2021). Det innebærer at de sjonglerer en del av livet i ett land og en annen del i et annet land, for eksempel ved å la daglig tid utspille seg i Norge, mens blikket for lengre tid er rettet mot hjemlandet. Mye av handlingsrommet og motivasjonen for sesongmigranter ligger i muligheten til å tjene penger i et land med høyt lønnsnivå og bruke dem i et land med lavere kostnader. Lønnsnivået i landbruket er blant de laveste i Norge, men sammenlignet med lønnsnivået i hjemlandet, er det likevel høyt. Arbeidsmigrantene opererer med et sett doble referanserammer, som innebærer at man sammenligner med forholdene og mulighetene og lønnsnivået i hjemlandet, og ikke i mottakerlandet (Rye & Andrzejewska, 2010; Waldinger & Lichter, 2003). Disse doble referanserammene er et resultat av de stedlige dimensjonene, og muliggjøres av at man forholder seg til to geografiske og økonomiske kontekster samtidig.

Strategier som tilpasning og omarbeiding kan innledningsvis virke i passive og strippet for handlingsrom, men forståelsen av stedsmessige og tidsmessige aspekter åpner for at vi kan se på tilpasningen som en form

for omarbeiding på lengre sikt, i tråd med Katz (2004) og O'Reilly og Scott (2022). Innenfor denne forståelsen av sesongmigrantenes tilpasning og omarbeiding kan motstand, som handler om å utfordre systemet og endre de strukturelle betingelsene, forstås som en kontraproduktiv strategi. Avveiningen synes å være at så lenge forholdene er «ikke ideelle, men greie nok», vil motstand bare underminere ens situasjon.

Referanser

- Alberti, G. (2014). Mobility strategies, «mobility differentials» and «transnational exit»: The experiences of precarious migrants in London's hospitality jobs. *Work, Employment and Society*, 28(6), 865–881. <https://doi.org/10.1177/0950017014528403>
- Andrzejewska, J. & Rye, J. F. (2012). Lost in transnational space? Migrant farm workers in rural districts. *Mobilities*, 7(2), 247–268. <https://doi.org/10.1080/17450101.2012.654996>
- Augère-Granier, M.-L. (2021). *Migrant seasonal workers in the European agricultural sector*. European Parliamentary Research Service.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice* (R. Nice, Overs.). Polity Press.
- Brovia, C. & Piro, V. (2021). Ghettos, camps and dormitories: Migrant workers' living conditions in enclaves of industrial agriculture in Italy. I C. Brovia & V. Piro (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (s. 52–69). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003022367-5>
- Coe, N. M. & Jordhus-Lier, D. V. (2011). Constrained agency? Re-evaluating the geographies of labour. *Progress in Human Geography*, 35(2), 211–233. <https://doi.org/10.1177/0309132510366746>
- Corrado, A., Perrotta, D. & de Castro, C. (2017). *Migration and agriculture: Mobility and change in the Mediterranean area*. Routledge.
- De Haas, H., Castles, S. & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6. utg.). Red Globe Press.
- Dufty-Jones, R. (2014). Rural economies in the «age of migration»: Perspectives from OECD countries. *Geography Compass*, 8(6), 368–380. <https://doi.org/10.1111/gec3.12130>
- Emirbayer, M. & Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, 103(4), 962–1023. <https://doi.org/10.1086/231294>
- Fafo Østforum. (2022). *Statistikk*. <https://fafoestforum.no/index.php/temasider/statistikk>

- Friberg, J. H. (2016). *Arbeidsmigrasjon: Hva vet vi om konsekvensene for norsk arbeidsliv, samfunn og økonomi?* (Fafo-rapport 2016:02). <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/arbeidsmigrasjon>
- Friberg, J. H., Dølvik, J. E. & Eldring, L. (2013). *Arbeidsmigrasjon til Norge fra Øst- og Sentral-Europa*. Fafo. <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/eksterne-rapporter/arbeidsmigrasjon-fra-ost-og-sentral-europa-temanotat>
- Geddes, A. & Scott, S. (2010). UK food businesses reliance on low-wage migrant labour: A case of choice or constraint? I A. Geddes & S. Scott (Red.), *Who needs migrant workers?* (s. 193–224). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199580590.003.0007>
- Hedberg, C. (2021). Entwined ruralities: Seasonality, simultaneity and precarity among transnational migrant workers in the wild berry industry. *Journal of Rural Studies*, 88, 510–517. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.04.008>
- Katz, C. (2004). *Growing up global: Economic restructuring and children's everyday lives*. University of Minnesota Press.
- McAreevey, R. & Argent, N. (2018). New immigration destinations (NID) unravelling the challenges and opportunities for migrants and for host communities. *Journal of Rural Studies*, 64, 148–152. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.09.006>
- Natale, F., Kalantaryan, S., Scipioni, M., Alessandrini, A. & Pasa, A. (2019). *Migration in EU rural areas*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/544298>
- O'Reilly, K. (2012). *International migration and social theory*. Macmillan International Higher Education.
- O'Reilly, K. & Rye, J. F. (2020). The (re)production of the exploitative nature of rural migrant labour in Europe. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions*, (s. 228–245). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003022367-17>
- O'Reilly, K. & Scott, S. (2022). Harvest work, migration, and the structured phenomenology of time. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2116565>
- Piore, M. J. (1979). *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge University Press.
- Rogaly, B. (2009). Spaces of work and everyday life: Labour geographies and the agency of unorganised temporary migrant workers. *Geography Compass*, 3(6), 1975–1987. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00290.x>
- Rogaly, B. (2021). Commentary: Agricultural racial capitalism and rural migrant workers. *Journal of Rural Studies*, 88, 527–531. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.07.006>

- Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/rosa14834>
- Rye, J. F. (2021). De transnasjonale arbeiderne. I J. Ljunggren & M. N. Hansen (Red.), *Arbeiderklassen* (s. 145–162). Cappelen Damm Akademisk.
- Rye, J. F. & Andrzejewska, J. (2010). The structural disempowerment of eastern European migrant farm workers in Norwegian agriculture. *Journal of Rural Studies*, 26(1), 41–51. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.06.003>
- Rye, J. F. & O'Reilly, K. (Red.). (2020a). *International labour migration to Europe's rural regions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003022367>
- Rye, J. F. & O'Reilly, K. (2020b). New perspectives on international labour migration to Europe's rural regions. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (kap. 1). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003022367-17>
- Rye, J. F. & Scott, S. (2018). International labour migration and food production in rural Europe: A review of the evidence. *Sociologia Ruralis*, 58(4), 928–952. <https://doi.org/10.1111/soru.12208>
- Scott, S. & Rye, J. F. (2021). Praised, prized, yet penalised: A critical examination of low-wage hiring queues in the global strawberry industry. *Journal of Rural Studies*. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.04.014>
- Şerban, M., Molinero-Gerbeau, Y. & Deliu, A. (2021). Are the guest-worker programmes still effective? Insights from Romanian migration to Spanish agriculture. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (s. 22–36). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003022367-3>
- Stachowski, J. & Fiałkowska, K. (2020). «Living on the edge?» A comparative study of processes of marginalisation among Polish migrants in rural Germany and Norway. I K. O'Reilly & J. F. Rye (Red.), *International labour migration to Europe's rural regions* (s. 104–120). <https://doi.org/10.4324/9781003022367-8>
- Vasas, E. B. (2005). Examining the margins: A concept analysis of marginalization. *Advances in Nursing Science*, 28(3), 194–202. <https://doi.org/10.1097/00012272-200507000-00002>
- Wright, C. F. & Clibborn, S. (2019). Migrant labour and low-quality work: A persistent relationship. *Journal of Industrial Relations*, 61(2), 157–175. <https://doi.org/10.1177/0022185618824137>